

УДК 329(477) «192»

НИКОЛАЄВ І. Є.

м. Миколаїв

ПОРЯДОК ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ЕТАПИ ПРИПИНЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛЬСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УСРР В 1920-х РОКАХ

В статті, на основі широкої історіографічної та джерельної бази зроблена спроба аналізу встановлення монополії більшовиків в сфері громадського життя. Проаналізовані основні аспекти порядку функціонування та етапів припинення діяльності польських національних організацій у радянській Україні.

Ключові слова: Ранній тоталітаризм, національна політика, більшовицька партія, громадські об'єднання.

Постановка проблеми. В умовах національного й культурного відродження України, здобуття державності, утвердження багатопартійної системи та ідеологічного плюралізму все частіше звучать заклики необхідності врахування історичного досвіду при будівництві нової політичної системи. Це підкреслює важливість звернення до уроків власної історії, зокрема періоду існування й зникнення чисельних громадських об'єднань в 1920-х роках, надає особливу актуальність досліджуваній тематиці.

Аналіз джерел. В останні роки відбувається активізація вітчизняних науковців у вивченні окресленого питання. Значним внеском в розробку проблем, пов'язаних з темою статті внесли праці провідних українських істориків С. Кульчицького, [1] В. Ченцова [2]. В них розкриваються причини виникнення сталінського тоталітарного устрою як в країні в цілому, так і на регіональному рівні. Функціонуванню суспільних і політичних об'єднань радянської України в контексті соціальної політики більшовицького режиму 1920-х років присвячені роботи Ю. Степанчука [3]. Науковець С. Свистович, звертаючись до питання місця громадських об'єднань в політиці більшовицького режиму в контексті загальнодержавних та регіональних суспільно-політичних процесів, робить висновок, що система громадських об'єднань функціонуюча в Україні протягом 1920–30-х років була найчисельнішою та найрозгалуженою у всьому СРСР [4]. Втім, незважаючи на наявність значної кількості опублікованих праць, в українській історіографії існує потреба комплексного дослідження періоду раннього тоталітаризму, вивчення різноманітних аспектів проблематики.

Виклад основного матеріалу. Аналіз етнічних процесів в Україні середини 1920-х років показує, що при всій політизованості та ідеологізації державної національної політики в процесі її реалізації досягнуті деякі позитивні результати в забезпеченні інтересів національних груп. Відповідно до рішень X (1921 рік) та XII (1923 рік) з'їздів РКП(б) національна політика в Україні проводилась по двох основних напрямках – українізація та ставлення до національних меншин. Підставою цьому слугував поліетнічний характер УСРР. За даними перепису 1926 року в республіці мешкало 23218 тис. українців, 2667 тис. росіян, 1574 тис. євреїв, 476 тис. поляків, 393 тис. німців та представники інших національностей. Для відображення їх інтересів органи влади надавали можливості для створення їх представниками громадських об'єднань та організацій. Чисельність в різні періоди 1920-х років їх змінювалась, демонструючи загальні тенденції скорочення кількості громадських товариств УСРР років раннього тоталітаризму.

За звітом НКВС СРСР за 1929 рік, на території радянської України в окреслене десятиріччя діяло тільки 18 національних товариств, що мали статус всесоюзних. Серед них найвпливовіші: Всеросійська єврейська організація «Гехолуц», Єврейський громадський комітет зі здійснення допомоги постраждалим від погромів, Єврейський професійний союз швейних працівників «Голка», Єврейське колонізаційне товариство, Комітет надання допомоги бідним євреям, Всесоюзне товариство бессарабців «Геть руки румунських загарбників від Бессарабії», Польське культурно-просвітницьке товариство «Труд», Союз корейців на території СРСР, Менонітське сільськогосподарське товариство, Всеросійський

союз циганів та інші. Одночасно на початку та в середині 1920-х років в УСРР функціонувало до 100 регіональних та містечкових національних громадських об'єднань.

Для реалізації державної етнічної політики створювалась система спеціалізованих адміністративних, радянських, навчальних та інших установ. Так, досить активно діяв Відділ національних меншин НКВС, Рада національних меншин Наркомату освіти, Центральна Комісія по справам національних меншин, Підвідділ національних меншин Відділу агітації та пропаганди ЦК КП(б)У, Бюро у справах національних меншин ЦВК Молдавської АСРР.

Як відзначає миколаївська дослідниця О. Мягка, серед інтеграційних пріоритетів особлива увага влади приділялась створенню Інтернаціональних клубів, які об'єднували всі або декілька національних меншин. В першу чергу це стосувалося міст і селищ, де колонії нацменшин були незначні і внаслідок відсутності достатньо сильних партпрацівників певної національності, керівництво окремим клубом не могло бути поставлено належно [5].

Найстарішим польським клубом Південного регіону по праву можна назвати польський робітничий клуб Одеси, який бере початок від «Дому Польського», заснованого на початку ХХ ст. В 1922 році при ньому діяла школа грамоти, драматичний гурток та щодня демонстрували фільми. В кінотеатрі демонстрували фільми польською мовою, тому він мав велику популярність серед місцевих мешканців. Кінотеатр приносив прибуток, що давало змогу покривати недостатнє фінансування. Частина прибутків від польського кінотеатру в 1921–1922 років систематично направляли в комісію для збору коштів голодуючим Поволжя [6].

Однак у січні 1923 року внаслідок перевірки, проведеної органами внутрішніх справ на прохання працівників відділу політичної освіти губпарткому КП(б)У, виявлені факти фінансових зловживань у цій установі культури. Це призвело до зняття з посади усіх працівників польського робітничого клубу і порушення проти них кримінальних справ. Пізніше керівника а також кількох співробітників цього закладу засудили на різні терміни тюремного ув'язнення. Працівників клубу, що залишилися на волі, також покарали, але вже в адміністративному порядку. За розпоряджен-

ням завідувача відділу політичної освіти губпарткому КП (б) У польський робітничий клуб був тимчасово закритий, «внаслідок зловживань, що мали в ньому місце» [7].

На заводі імені А. Марті міста Миколаєва створено Польський робітничий клуб імені тов. Ю. Мархлевського. Втім, великою популярністю він не користувався. Незважаючи на кількість в 130 членів, на загальні збори збиралося лише по 20–30 осіб. В клубі відсутні належні меблі. Протягом грудня-лютого 1926 року не вдавалося провести партійні збори, на які приходило лише 4 особи [8].

Аналізуючи ставлення радянської влади до польських організацій України, слід відзначити його двоякий характер. Вбачаючи в новоствореній Польській державі на чолі з Й. Пілсудським одну з найбільш ворожих країн, що відобразилось у польсько-радянській війні 1920 року, органи НК-ДПУ-ОДПУ як першочергово виокремлювали роботу з польськими нелегальними організаціями. У другій половині 1920 року польські нелегальні організації виявлені в Києві, Харкові, Одесі, на Волині. Як найбільш серйозний успіх, оголошувалось розкриття Київського осередку Польської організації військових. Згідно з чекістським звітом у березні 1920 року в Подільській губернії затримано громадянина Покотинського, який є активним членом місцевої Польської організації, яка нараховувала 8 осіб. Розслідування встановило, що головний центр знаходиться в Києві. В результаті проведених оперативних розшукових заходів в липні 1920 року в Києві затримано 200 осіб, підозрюваних в участі в Польській організації військових, 20 з них визнано як «активних учасників польського антирадянського руху», після чого арешти прокотилися по всій радянській Україні. В Харкові заарештовано 11 членів Польської організації, у Волинській губернії – 80 осіб (35 з них визнано активістами), в Одесі, за даними ВУНК, Польська організація нараховувала до 100 осіб, більшість з яких позбавлено волі [9].

При цьому радянська влада, позиціонуючи себе як «інтернаціональна» ініціювала створення польських товариств, проголошуючи комуністичні гасла. Саме вони стають базовими в подальшому організаційному становленні та розвитку польських громадських об'єднань в УСРР. Зокрема, у 1923 році при агітаційному відділі ЦК КП(б)У створюється Поль-

ське бюро комуністів, завданням якого було проведення організаційно-просвітницької діяльності в місцях компактного мешкання польської громади з метою їх ефективного залучення до розбудови радянського комуністичного суспільства [10].

Проголошуючи СРСР країною «перемішого атеїзму», радянська влада зіштовхнулася з проблемою об'єднання національних меншин навколо релігійних громад. Стенографічні звіти конференцій КП(б)У, що зберігаються в Центральному державному архіві громадських об'єднань України, свідчать про «надзвичайну важливість в плані соціалістичної розбудови» неприпустимості релігійного впливу на національні товариства. Ця теза стає однією з центральних в роботі секцій на VII Конференції КП(б)У 1923 року, VIII Конференції 1924 року, IX з'їзд КП(б)У 1925 року, відзначаючи «серйозні успіхи» в цьому напрямі, констатував про «залишки релігійного впливу в національних об'єднаннях» [11].

При цьому недостатньо враховувалося, що релігійність є національною ознакою, зокрема польського населення. Разом з тим, релігійне питання було центральним не тільки щодо польського населення, а й стосовно національних об'єднань інших громад України – німців, євреїв та інших. Намагання вирішити його «по-більшовицькі» прямо та безапеляційно натикалось на активний спротив на місцях, що з врахуванням необхідності закріплення комуністичної влади на початку 1920-х років було вкрай небажано для більшовиків. Крім того, на офіційну релігійну політику здійснював вплив той фактор, що головним ворогом більшовиків на «релігійному фронті» вважалась найчисельніша та найвпливовіша серед віруючих православна церква. З іншими релігійними течіями більшовики в деяких випадках дозволяли собі йти на певні компроміси.

Зважаючи на це, радянською владою застосовувались різні методи антирелігійної боротьби серед національних громад. Так, атеїстичну агітацію на Правобережжі, особливо в прикордонних районах із Польщею, більшовики вели вкрай обачливо. Передусім це стосувалося питання про закриття римсько-католицьких храмів, що могло бути розтлумачене як національне переслідування і яким обов'язково скористалися б керівники польського уряду з метою настроїти українських

поляків проти радянської влади. Причиною скромних успіхів радянської етнічної політики, на думку вищого керівництва республіки і працівників відділів культів та польських секцій Півдня України, був великий авторитет римо-католицької церкви. Так, спроба створити антирелігійні гуртки при Польському клубі в Миколаєві закінчилась провалом. З жовтня 1925 року по 1 липня 1926 року тут прочитано польською мовою дві доповіді про походження релігії і три лекції про виникнення життя на землі професором Сапожниковим, які відвідали кілька десятків поляків [12].

Висновки. Таким чином, соціально-економічні та суспільно-політичні перетворення, проведені радянською владою, значно вплинули на життя національних громад України. Початок 1920-х років, задекларована політика коренізації та боротьби з великодержавним російським шовінізмом характеризуються цілим рядом позитивних явищ в досліджуваній проблематиці. Стрімке зростання кількості громадських організацій, об'єднаних за національною ознакою, допомагало зберігати етнічні, культурні традиції, розвивати торгівлю, землевпорядкування, захищати кооперативні та ремісницькі інтереси національних громад. Разом з цим владою проводилася антирелігійна політика, відображена в знищенні католицької та інших церков, жорстко прісікалися спроби будь-якої політико-ідеологічної конкуренції більшовикам в сфері громадських національних об'єднань. Подальша колективізація сільських господарств призведе до розорення ефективних одноосібних господарств, зруйнування базових засад місцевих національних громад. Наприкінці 1920-х та на початку 1930-х років репресивними заходами ліквідуються залишки польських та інших національних організацій. Пропагандистський та репресивний характер національно-культурної політики радянської влади логічно призвів до її остаточного скасування в середині 1930-х років, політичного терору, що скалічить життя переважній більшості представників етнічних громад.

Список використаних джерел

1. Кульчицький С. В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928 рр.) / Станіслав Владиславович Кульчицький. — К. : Основи, 1996. — 396 с.
2. Ченцов В. В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки. / Віктор Васильович Ченцов. — Тернопіль : Збруч, 2000. — 482 с.

3. Степанчук Ю. Діяльність громадських і політичних об'єднань УСРР у контексті соціальної політики більшовицького режиму в 1920-х – на початку 30-х рр. XX ст. : автореф. на здоб. наук. ступеня канд. істор. наук: спеціальність 07.00.01 — Історія України / Юрій Степанович Степанчук — Черкаси, 2006 р. — 20 с.
4. Свистович С. М. Громадські об'єднання України в політиці більшовицького режиму (20–30-х рр. XX ст.): Автореферат дис. ... док. іст. наук. : спеціальність 07.00.01 — Історія України / Степан Михайлович Свистович. — Донецьк, 2007. — 36 с.
5. Мягка О. А. Польська національна меншина Півдня УСРР в 20–30-х рр. XX ст. : дис. .. канд. іст. наук : 07.00.01. — Історія України / Ольга Анатоліївна Мягка. — Миколаїв, 2013. — С. 69.
6. Там само. — С. 76–77.
7. Там само. — С. 79.
8. Николаев И. Е. Страницы социально-политической истории Украины в 20–40-е годы XX ст. / Игорь Евгеньевич Николаев. — Германия. Саарбрюккен. — LAP LAMBERT Academic Publishing. — 2012. — С. 24–25.
9. Державний архів Служби безпеки України, м. Київ (ДА СБ України). — Ф. 13. — Спр. 253. — Арк. 27–29.
10. Державний архів Миколаївської області, м. Миколаїв (Держархів Миколаївської обл.). — Ф. П-1, Оп. 1. — Спр. 68. — Арк. 5.
11. Центральний державний архів громадських об'єднань України, м. Київ (ЦДАГО України). — Ф. П-1, Оп. 1. — Спр. 147. — Арк. 75, 89–92.
12. Держархів Миколаївської обл. — Ф. П-1, Оп. 1. — Спр. 170. — Арк. 20.

НИКОЛАЕВ И. Е.

г. Николаев

ПОРЯДОК ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ И ЭТАПЫ ПРЕКРАЩЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПОЛЬСКИХ НАЦИОНАЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ УССР В 1920-х ГОДАХ

В статье, на основе широкой историографической и источниковой базы предпринята попытка анализа установления монополии большевиков в сфере общественной жизни. Проанализированы основные аспекты порядка функционирования и ликвидации польских национальных организаций в советской Украине.

Ключевые слова: ранний тоталитаризм, национальная политика, большевистская партия, общественные организации.

NIKOLAEV I. E.

Mykolaiv

THE ORDER OF OPERATION AND TERMINATION STEPS POLISH NATIONAL ORGANIZATIONS USSR IN 1920

In conditions of national and cultural revival of Ukraine, gaining statehood, formation of multi-party system and ideological pluralism, there are increasing calls to take into account the historical experience of building the new political system. The analysis of the Soviet socio-economic and socio-political transformations showed that in the early 1920's, the declared policy korentec and struggle against great-Russian chauvinism are characterized by a number of positive events in the studied issues.

Key words: Early totalitarianism, national policy, the Bolshevik party, public associations.

Стаття надійшла до редколегії 05.03.2014

УДК 94(477):329.71«1989/2010»

ЗЕРКАЛЬ М. М.

м. Миколаїв

ПОЛІТИКА ВИЩИХ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ СТОСОВНО ОСВІТИ ЕТНОСІВ: ІСТОРИЧНИЙ НАРИС (1990-2000-і роки)

Розглянуті основні напрямки діяльності вищих органів державної влади України по розбудові освітнього простору етносів. Дана проблема висвітлена в контексті етнонаціональної, гуманітарної, освітньої політики незалежної держави.

Ключові слова: освіта, політика, етноси, школа, Державний комітет у справах національностей та міграції.

Постановка проблеми. Українська незалежність створила умови для розвитку системи освітніх закладів не лише етнічних українців, а також і національних меншин які проживали в Україні. В системі вищих органів державної влади утворилась відносно організована

структура управління процесами в етнонаціональному середовищі.

Завдання наукового осмислення державної, громадської підтримки розвитку мовного простору етноменшин у цих умовах виступають сьогодні як першочергові. Навіть тепер